शिक्षकको पेसागत विकास कार्यक्रमको प्रभावकारीता

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्ष शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा
शास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन
विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

विष्णुराज लामिछाने

त्रि.वि. दर्ता नं. : २१८३-८५

परीक्षा रोल नं. : २१४००७८

क्याम्पस रोल नं.- २१३

शैक्षिक बर्ष - २०६४/०६५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमूखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ

माघ, २०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र सङ्काय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ

प.सं :

च.नं :

मिति :२०६८।१०।०६

सिफारीस पत्र

त्रि.वि. सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङमा शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग शिक्षा शास्त्र मूल विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत छात्र विष्णुराज लामिछानेले स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **"शिक्षकको पेसागत विकास कार्यक्रमको प्रभावकारीता"** शीर्षकमा केन्द्रीत रही गरेको शोधकार्य मेरो प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणमा तयार गर्नुभएको हो । उहाँले पूरा गर्नुभएको यस शोधप्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्नको लागि मूल्याङ्न समितिमा सिफारीस गर्दछु ।

शोधनिर्देशक

....

श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र सङ्काय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ

प.सं :

च.नं :

मिति :..........

स्वीकृति पत्र ।

त्रि.वि., सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङमा शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत छात्र विष्णुराज लामिछानेले स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि **"शिक्षकको पेसागत विकास कार्यक्रमको प्रभावकारीता"** शीर्षकमा शोध कार्य पूरा गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको यो शोध पत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति :

क्र.स.	नाम/थर	पद	हस्ताक्षर	मिति
१.	श्री	विभागीय प्रमुख	....	
२.	श्री	शोध निर्देशक	....	
३.	श्री	बाह्य सुपरिवेक्षक	....	

कृतज्ञता

प्रस्तुत शिक्षकको पेसागत विकास कार्यक्रमको प्रभावकारीता शीर्षक भएको बिषय यस क्षेत्रमा अनुसन्धान नै नभएको र समसामयीक बिषय भएको हुँदा मैले यसलाई नै रोजेको हुँ । पर्याप्त साधन श्रोत र तथ्याङ्क प्राप्त गर्न कठिन अवस्थाले गर्दा प्रत्यक्ष सर्वेक्षणको आधारमा मात्र यो शोधपत्र तयार गर्नु पर्ने बाध्यात्मक परिस्थिति सृजना भएको यथार्थ उल्लेख गर्न चाहन्छु । तैपनि बिषय र प्रसङगमा उठेका जिज्ञासा र उत्सुकतालाई समेट्ने प्रयासमा यस अध्ययनले आंशिक सफलता प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

प्रस्ततु शोध अध्ययनका लागि प्रारम्भ देखि अन्तसम्म शोध निर्देशकको रुपमा दिनु भएको कुशल मार्ग निर्देशन, उत्साह पूर्ण प्रोत्साहन र अमूल्य सहयोग पुऱ्याउनु हुने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग प्रमुख आदरणीय गुरु श्री लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । शोधपध तयार गर्ने क्रममा बीच बीचमा आवश्यक सल्लाह, सुझाव तथा महत्वपूर्ण निर्देशन प्रदान गर्नु हुने क्याम्पस प्रमुख आदरणीय श्री पित कुमार श्रेष्ठ ज्यू र क्याम्पसका अन्य गुरु ज्यूहरुप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । अनुसन्धानका क्रममा सत्य तथ्य सूचना एवं तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हुने अध्ययन क्षेत्रका प्रधानाध्यापक ज्यूहरु, शिक्षक साथीहरु, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका विभिन्न पदाधिकारी ज्यूहरु, अभिभावक महोदयहरु तथा विद्यार्थी भाई बैनाहरु र जिल्ला शिक्षा कार्यालयका अधिकृत मीत्रहरु एवं प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने अन्य मीत्रहरु साथै हस्तलिखित शोधपत्रलाई मूर्तरुप दिन टङ्कन गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने अशोक पौडेल (त्रिवेणी फोटोकपी सेन्टर, महेन्द्र चौक, विराटनगर) लाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु।

मिति २०६८ । ।

बिष्णुराज लामिछाने

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र शिक्षकहरुको पेसागत विकास कार्यक्रमको प्रभवकारीता शीर्षकमा केन्द्रित छ । यसको मुख्य उद्देश्य शिक्षकको पेसागत विकास कार्यक्रमको प्रभावकारीताको लेखाजोखा गर्नु रहेको छ । यसमा गुणात्मक तथा संख्यात्मक दुवैगरी मिश्रित अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । अध्ययनको परिसीमामा मोरङ जिल्लाको दादरवैरिया श्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ६ वटा गा.वि.स बाट प्रति गा.वि.स. एक विद्यालय पर्ने गरी सामान्य सम्भावनायुक्त नमूना छनौट विधि प्रयोग गरी सामुदायिक प्रा.वि. मा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरुलाई नमूनाको रुपमा छनौट गरिएको छ ।

अध्ययनका लागि शोधकर्ता स्वयं उपस्थित भएर नमूना छनौटमा परेका विद्यालयका वि.व्य.स. अध्यक्षहरु, शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकहरु, विद्यार्थीहरु, पिटीए अध्यक्षहरु र वि.नि. स्रोतव्यक्तिहरुसंग प्रश्नावली, अन्तवार्ता, छलफल र स्थलगत सर्वेक्षणको माध्यमबाट यो अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ । अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न प्राथमिक श्रोतको रुपमा अन्तवार्ता, छलफललाई प्रयोग गरिएको छ भने द्वितीय श्रोतको रुपमा तथ्याङ्कहरु, विभिन्न लेख, रचना, पत्रपत्रिका, पुस्तक एवं सम्वन्धित विद्यालयका अभिलेखलाई प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरुमा साधन श्रोतको कमी भएको र कुनै विद्यालयमा साधन, श्रोत हुँदा हुदै पनि शैक्षिक अवस्था कमजोर रहेको, शिक्षकहरुको योग्यता न्यूनतम अवस्थामा मात्रै रहेको, धेरै विद्यालयहरुमा आधारभुत शैक्षिक सामग्रीको अभाव, आधाजसो टि.पि.डी. तालिम लिएका शिक्षकले पनि पाठको तयारी गर्ने नगरेको, परम्परागत शिक्षण विधिमा सुधार आउन नसकेको, शिक्षण सुधार योजना तथा परियोजना कार्य जस्ता टि.पि.डी. तालिमका मुख्य क्रियाकलापमा त्यती ध्यान नपुगेको र विद्यार्थीको उपलव्धी स्तर सन्तोषजनक अवस्थामा नरहेको जस्ता कुराहरु पाइएका छन् ।

यसमा विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन पक्षमा सुधार ल्याउन सरोकारवालाहरुलाई सचेत गराउने तालिमको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने, प्र.अ.ले आधारभुत शैक्षिक सामग्रीको अनिवार्य व्यवस्था मिलाउनुपर्ने, टि.पि.डी तालिममा सिकेका ज्ञान, सीपलाई व्यवहारमा लागू गरे नगरेको सम्वन्धमा प्र.अ., श्रोतव्यक्ति र विद्यालय निरीक्षकले निरीक्षण, अनुगमन गर्नुपर्ने,

वि.व्य.स.ले विद्यालयमा स्थानीय शैक्षिक सामग्री निर्माण, प्रयोग र संरक्षणको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, कक्षा लिनुभन्दा अगाडि शिक्षकले पाठको राम्रो तयारी गर्नुपर्ने, शिक्षण सुधार योजना निर्माण, कार्यमूलक अनुसन्धान, घटना अध्ययन तथा परियोजना कार्य जस्ता उपयोगी क्रियाकलाप शिक्षकले किन गरिरहेका छैनन् पत्ता लगाई प्र.अ. तथा प्रशिक्षकले समस्या समाधानको बाटो पहिल्याउनुपर्ने जस्ता सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

प्रारम्भिक खण्ड	पेज नं.
सिफारिस पत्र	*ii*
स्वीकृति पत्र	*iii*
कृतज्ञता	*iv*
शोधसार	*v–vi*
बिषय सूची	*vii-ix*
तालिका सूची	*x*
संक्षिप्त शब्दावली	*xi*

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	५
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	५
१.६ अध्ययनको परिसीमा	६
१.७ सम्वन्धित शब्दावलीको परिभाषा	६

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१२
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१३

परिच्छेद तीन :अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१४
३.२ जनसंख्या	१४
३.३ नमूना छनौट विधि तथा नमूनाको आकार	१४
३.४ नमूना छनौटको आधार	१५

३.५ अनुसन्धान साधनहरु १५
३.६ तथ्याङ्कको स्रोतहरु १५
३.६.१ प्राथमिक स्रोत १५
३.६.२ द्वितीय स्रोत १६
३.७ तथ्याङ्क संकलनप्रक्रिया १६
३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १६

परिच्छेद चार : तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण

४.१ शिक्षाको पेशागत विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था १७
४.१.१ पेसागत विकास तालिम लिने र नलिने शिक्षक संङ्ख्या १८
४.१.२ टि.पि.डी मोड्यूलको १० दिने शिक्षक पेसागत विकास प्रक्रिया १९
४.१.३ शिक्षकको पेसागत विकास तालिमको अवस्था २१
४.२. शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धिमा पारेको प्रभाव २२
४.२.१ शिक्षण व्यवहार २२
४.२.२ विद्यार्थी उपलब्धी २४
४.२.३ तालिमको प्राभावकारी कार्यान्वयन २५
४.३ पेसागत विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनका समस्याहरु २८
४.३.१ भौतिक व्यवस्थापन २८
४.३.२ शैक्षिक व्यवस्थापन २९
४.३.३ मानवीय व्यवस्थापन २९
४.३.४ विद्यालय निरीक्षण तथा अनुगमन ३०
४.४ शिक्षकको पेसागत विकासलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु ३१
४.४.१ भौतिक व्यवस्थापनको सुदृढीकरण ३१
४.४.२ शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापन ३१
४.४.३ विद्यालयमा योग्यतम शिक्षकको व्यवस्था ३२
४.४.४ प्रभावकारी कक्षा अवलोकन र अनुगमन ३२

परिच्छेद पाँचः प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ प्राप्ति ३३

५.२ निष्कर्ष ३४

५.३. सुझावहरु ३५

सन्दर्भ ग्रन्थ a

अनुसुचीहरु b-r

तालिका सूची

तालिका : १ १८

तालिका : २ १९

तालिका ३ : दैनिक पाठ नोट तयार गर्ने शिक्षक संख्या र प्रतिशत २२

तालिका ४ : शैक्षिक सामग्री प्रयोग गर्ने र नगर्ने संख्या र प्रतिशत २३

तालिका ५ : विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने शिक्षक संख्या र प्रतिशत २३

तालिका ६ : शिक्षण विधि २४

तालिका ७ : विद्यार्थी उपलव्धी २५

तालिका ८ : शिक्षण सुधार योजना निर्माण गर्ने शिक्षक संख्या र प्रतिशत २६

तालिका ९ : परियोजना कार्य निर्माण गने र नगर्ने शिक्षक संख्या र प्रतिशत २६

तालिका १० : टिपिडी ले पारेका सकारात्मक प्रभावहरु २७

तालिका ११ : शैक्षिक सत्र २०६७०६८ मा विद्यालय निरीक्षण तथा अनुगमनको अवस्था ३०

संक्षिप्त शब्दावली

क) नि.मा.वि.	=	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ख) मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
ग) शै.ता.के	=	शैक्षिक तालिम केन्द्र
घ) टि.पी.डि.	=	टिचर प्रोफेसनल डिभलोपमेन्ट
ङ) रा.शि.प.	=	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति
च) एस.एस.आर.पि.	=	विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम
छ) पि.टी.ए.	=	Parents Teacher Association
ज) प्र.अ.	=	प्रधानाध्यापक
झ) वि.व्य.स.	=	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
ञ) गा.वि.स.	=	गाउँ विकास समिति
ट) जि.शि.अ.	=	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
ठ) शै.ता.के.	=	शैक्षिक तालिम केन्द्र
ड) वी.एड.	=	Bachelor of Education
ढ) एम.एड.	=	Master of Education
ण) प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
त) शै.ज.वि.के.	=	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र